OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE BÂB-I MEŞÎHAT'TA GÖREV YAPAN ALÂİYE DOĞUMLU PERSONEL: ULEMA SİCİL DOSYALARI IŞIĞINDA BİR İNCELEME

Prof. Dr. Selim Hilmi Özkan*

ÖZET

II. Abdülhamit döneminde yaklaşık 35 bin memur istihdam edilmiştir. Bu gelişme, devlet idaresinde kurumsallaşma ve bürokrasinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Devlet yönetiminin giderek daha merkeziyetçi bir yapıya kavuşmasıyla birlikte memur alımı ve personel düzenlemelerinde köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden biri de memurların özgeçmiş niteliğindeki sicil kayıtlarının tutulmaya başlanmasıdır. Bu dönemde, Şeyhülislâmlık (Bâb-ı Meşîhat) makamında görev yapan personelin sicil dosyaları tutulmuştur. Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde yer alan ve H. 1338-1340 (M. 1920-1922) yılları arasında düzenlenmiş Ulema Sicil Defterleri, ilmiye sınıfına mensup memurların tercüme-i hâllerine dair bilgiler içermektedir. Sekiz adet olan bu defterlerin dışında, daha kapsamlı biyografik bilgilerin yer aldığı ve ulema sınıfına dahil olan tüm kişilere ait sicillerin bulunduğu Ulema Sicil Dosyaları da mevcuttur. Bu dosyaların toplam sayısı 6.587'dir. Ulema Sicil Dosyalarında çalışanların maaş cetvelleri, görev yerleri, tayin ve atama bilgileri, haklarında yapılmış soruşturmalarla ilgili belgeler, sağlık raporları, eşkal bilgileri, emeklilik sonrası durumları ve ölümünden sonra yakınlarına bağlanan maaşlara ilişkin evraklar ve makbuzlar yer almaktadır. Ayrıca bu dosyalarda kişilerin baba isimleri, lakapları, doğum yerleri ve ailelerine dair çeşitli bilgiler de mevcuttur. Ulema Sicil Dosyalarında, Alâiye (günümüzde Alanya) doğumlu olup Bâb-ı Meşîhat'ta görev yapmış 14 personelin kaydı bulunmaktadır. Bu kişiler; huzur-ı hümayun muhatabı, kadı, şer'iyye mahkemesi muhzırı, medrese-i

* Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, shilmi@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6381-8553

ilmiye sıhhiye müfettiş muavini, naib, dersiam, müderris, müftü ve fetvahane müsevvidi gibi çeşitli unvanlarla görev yapmışlardır. Bu çalışmada, Ulema Sicil Dosyalarına kayıtlı Alâiye doğumlu on üç şahsın biyografileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Alâiye'de görev yapmış olmakla birlikte doğum yeri ve tarihi tespit edilemeyen bazı kişilere ait dosyalar ise bu inceleme kapsamı dışında bırakılmıştır. İncelenen sicil dosyalarına, İSAM Kütüphanesi bünyesindeki Ulema Sicil Dosyaları Veri Tabanı aracılığıyla ulaşılmıştır; bu çalışma da söz konusu veri tabanından elde edilen bilgiler temel alınarak hazırlanmıştır. Osmanlı ilmiyesinde görev yapan bu kişilerin biyografileri, sicil kayıtlarında yer alan metinlere sadık kalınarak açıklamalı bir biçimde değerlendirilmiştir. Ayrıca, biyografik veriler ele alınırken ilgili şahısların doğum tarihleri, aile yapıları, eğitim durumları, görev yerleri ve aldıkları maaşlara dair ayrıntılı analizler yapılmıştır. Memurların maaşları, dönemin ekonomik koşulları ve fiyat seviyeleriyle kıyaslanarak, onların yaşam standartları, alım güçleri ve toplumsal statüleri hakkında da bir değerlendirme sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alâiye, Ulema Sicil Dosyaları, Bâb-ı Meşihat

PERSONNEL FROM ALĀIYE WHO SERVED AT THE OFFICE OF THE GRAND MUFTI IN THE LATE OTTOMAN PERIOD: AN EXAMINATION IN LIGHT OF THE ULEMA PERSONNEL FILES

ABSTRACT

Approximately 35,000 civil servants were employed during the reign of Abdülhamit II. This development led to institutionalization and the rise of bureaucracy in state administration. As the state administration became increasingly centralized, fundamental changes were made to civil servant recruitment and personnel regulations. One of these changes was the introduction of personnel records, which served as civil servants' resumes. During this period, personnel files were kept for those serving in the office of the Grand Mufti (Bâb-ı Meşîhat). The Ulema Personnel Files, located in the Sharia Records Archive and compiled between 1338-1340 AH (1920-1922 AD), contain information about the personal details of officials belonging to the ulema class. In addition to these eight registers, there are also Ulema Personnel Files containing more comprehensive biographical information and the records of all individuals belonging to the

ulema class. The total number of these files is 6,587. The Ulema Registry Files contain salary schedules, work locations, transfer and appointment information, documents related to investigations conducted about them, health reports, physical descriptions, post-retirement status, and documents and receipts related to pensions paid to their relatives after their death. These files also contain information about individuals, such as their fathers' names, nicknames, places of birth, and family details. The Ulema Registry Files contain records of 14 individuals born in Alâiye (present-day Alanya) who served at the Bâb-ı Meşîhat. These individuals held various positions, such as imperial court representative, judge, sharia court clerk, assistant inspector of the madrasa-i ilmiye sıhhiye, deputy, dersiam, professor, mufti, and fetvahane scribe. This study presents the biographies of thirteen individuals born in Alâiye who are registered in the Ulema Registry Files. Files belonging to some individuals who served in Alâiye but whose place and date of birth could not be determined were excluded from this study. The examined registry files were accessed through the Ulema Registry Files Database within the ISAM Library; this study was also prepared based on information obtained from the aforementioned database. The biographies of these individuals who served in the Ottoman scholarly community have been evaluated in an explanatory manner, adhering to the texts found in the personnel records. Furthermore, when examining biographical data, detailed analyses were conducted on the birth dates, family structures, educational backgrounds, places of employment, and salaries of the individuals concerned. The salaries of civil servants were compared with the economic conditions and price levels of the period, and their living standards, purchasing power, and social status were also assessed.

Keywords: Alâiye, Ulema Registry Files, Bâb-ı Meşihat

GİRİŞ

Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde yer alan Ulema Sicil Defterleri, hicrî 1338-1340 (Miladî 1920-1922) yılları arasında tutulmuştur. Sekiz adet olan bu defterlerde, ilmiyye sınıfına mensup memurların tercüme-i hâllerine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Ancak esas biyografik veriler, Ulema sınıfı dahil olan tüm şahısların sicil kayıtlarını içeren Ulema Sicil Dosyalarında yer almaktadır. Mükerrer olanlar ve içinde herhangi bir evrak bulunmayanlar çıkarıldığında, son verilere göre toplam dosya sayısı 6.554'tür (Alan, Yıldız

97). Her ne kadar bu belgeler "Ulema Sicil Dosyaları" olarak adlandırılsa da, dosyalarda kayıtlı kişilerin tamamının ulema sınıfına ait olduğu söylenemez. Zira bu dosyalarda yalnızca şeyhülislam, müftü, kadı, naip, şer'iyye mahkemesi personeli, kürsü şeyhi, vaiz ve imam gibi dini-ilmî görevlerde bulunanlar değil; aynı zamanda şoför, muhafız, santral memuru gibi dini ve adlî kurumlarda hizmet veren farklı unvanlardaki personelin de kayıtları yer almaktadır (Zerdeci).

Memur sicilleri, 5 Şubat 1879 tarihinde Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun kurulmasının ardından önce defterlere kaydedilmiş, daha sonra ise dosya sistemine geçilmiştir. Komisyonun kurulmasından sonra, tüm idari birimler ve nezaretler kendi bünyelerinde sicil şubeleri oluşturmaya başlamıştır. Şeyhülislâmlık içinde kurulan bu birim, *"Bâb-ı Fetvâ Sicill-i Ahvâl Şubesi"* adıyla faaliyet göstermiştir. Böylece, Şeyhülislâmlık makamına bağlı memurların sicil kayıtları doğrudan Meşîhat tarafından tutulmuştur (Çetin; Sarıyıldız, 4). II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, Kanun-ı Esâsî uyarınca her dairenin kendi memurunu seçmesi öngörüldüğünden, merkezi sicil sistemi kaldırılmış ve 1909 yılından itibaren her memur için görev yaptığı dairede özel sicil dosyaları oluşturulmaya başlanmıştır. 28 Mayıs 1914 tarihli Sicill-i Ahvâl-i Memurin Nizamnâmesi ile bu dosyaların nasıl tutulacağına ilişkin yeni bir düzenleme getirilmiştir (Zerdeci, 9). Bu kapsamda, matbu olarak hazırlanan tercüme-i hâl formlarının nasıl doldurulacağına dair açıklamalar da ilgili belgeler üzerine not edilmiştir (MŞH. SAİD, 230/7-1). Memurların kendileri tarafından doldurulan bu formlarda, ihtiyaç duyulan pek çok bilgiye yer verilmiştir (Sarıyıldız, 125).

Bu alanda çeşitli akademik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ebu'l Ula Mardin'in hazırladığı *Huzur Dersleri* adlı eserinde, söz konusu sicil defterleri ve dosyalardan faydalanılmıştır (Ebul'ula, 282). Ayrıca, Sadık Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı Uleması* başlıklı çalışmasında bu sicil dosyaları esas alınarak Osmanlı ulemasının biyografileri çıkarılmıştır. Bu eser, şimdiye dek bu alanda yapılmış en kapsamlı çalışma niteliğindedir. Hümeyra Zerdeci ise *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları* adlı yüksek lisans tezinde, Ulema Sicil Dosyaları üzerine analitik bir değerlendirme yapmıştır (Zerdeci 10). Bunların yanı sıra, son yıllarda Bâb-ı Meşîhat kurumu, bu kuruma bağlı personel ve ilgili arşiv belgeleri üzerine yapılan akademik çalışmalarda belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Bu artış, özellikle Osmanlı'nın son

dönem ilmiyye ve adliyye teşkilatları başta olmak üzere birçok alanda yeni bilgilerin ortaya çıkmasına ve literatüre katkı sağlanmasına olanak tanımaktadır.

Bu çalışmada, Meşîhat makamında görev yapmış ve Alâiye doğumlu 13 kişiye ait biyografik bilgiler verilecek ve bu bilgiler ışığında bir değerlendirme yapılacaktır. Böylece, bu kişilerin eğitim durumu, görev yaptıkları yerler, aldıkları maaşlar ve diğer birçok detay hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuş olacak.

1. ALÂİYE DOĞUMLU MEŞİHAT PERSONELİ

Mehmed Esad Efendi: Mehmed Esad Efendi, Alâiye'de doğmuştur. Babasının adı Osman Efendi'dir. Sicil dosyasında eğitim durumu ve görev öncesi süreç hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. 1855 yılında Ürgüp Kazası naipliğine atanmış, ardından sırasıyla Mekri (bugünkü Fethiye), Kaş, Çerkes, Kalecik, Keskin ve Kilis kazalarında naib olarak görev yapmıştır. Son olarak, 31 Ocak 1881 tarihinde Beypazarı Kazası naipliğine tayin edilmiştir; ancak burada görev yaptığı sırada, 27 Nisan 1882 tarihinde vefat etmiştir. Vefatını müteakip, görev yaptığı dönemlere ait bir hizmet cetveli düzenlenmiştir. Bu cetvelde, görev yaptığı yerler ve maaş durumu hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır.

Buna göre Mehmed Esad Efendi, Gölhisar, Kaş, Barnaz ile Mekri, Orköy, Bozkır, Çerkes, Kalecik, Keskin, Kilis ve son olarak Beypazarı kazalarında naiplik görevlerinde bulunmuştur. Bu görevleri süresince kendisine 1000, 1070 ve 1360 kuruş maaş tahsis edilmiştir (*MŞH. SAİD, 73/9*; Albayrak).

Abdullah Fehmi Efendi: Abdullah Fehmi Efendi'nin doğum tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Babasının adı Hafız Galip Efendi'dir. 2 Mayıs 1868 tarihinde müderrisliğe atanmış, 1877 yılında ise Huzur Dersleri muhatapları arasına dâhil edilmiştir. Görev süresi boyunca Fatih Dersiâmlığı, Huzur Dersi Muhataplığı ve Süleymaniye Müderrisliği gibi önemli ilmî görevlerde bulunmuştur. Göreve başladığında 50 kuruş olan maaşı, görevden ayrıldığında 1094 kuruş 50 para olarak kayıtlara geçmiştir. 30 Nisan 1906 tarihinde vefat etmiştir (*MŞH.SAİD, 93/11*; Albayrak).

Doktor Abdullah Halis Efendi: Doktor Abdullah Halis Efendi'nin doğum tarihine ilişkin sicil dosyasında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Babasının adı Ahmed Tevfik Efendi'dir. Abdullah Halis Efendi, 8 Şubat 1921 tarihinde Mustafa Münif Paşa'ya bağlı olarak *Medrese-i İlmiye Sıhhiye Müfettiş Muavinliği* görevine, 1000 kuruş maaşla atanmıştır (*MŞH.SAİD, 62/17*).

Es-Seyyid Ali Rıza Efendi: Es-Seyyid Ali Rıza Efendi, 1830 yılında Alâiye'de dünyaya gelmiştir. Babası, Es-Seyyid Mustafa Efendi'dir. Ali Rıza Efendi'nin soyu, ulemadan Şeyh Ali Efendi aracılığıyla yine ulemadan olan Kerimoğlu Mehmed Efendi'ye kadar uzanmaktadır. Ancak ailesinin herhangi bir resmî görevde bulunmaması nedeniyle haklarında detaylı bilgiye ulaşılamamaktadır. Ali Rıza Efendi ve ailesi, yörede "Efendiler Sülalesi" olarak tanınmaktadır.

Ali Rıza Efendi, ilk eğitimini babasından almış; ondan Kur'ân-ı Kerîm, ilmihal, tecvid ve sarf dersleri öğrenmiştir. Ardından mahallesindeki bazı kişilerden de dinî ilimler alan Ali Rıza Efendi, daha sonra Akseki Kazası'na giderek burada Mehmed Sâdık Efendi ve kardeşi Hüseyin Efendi'den nahiv, fıkıh ve mantık dersleri alarak eğitimini sürdürmüştür. İleri düzey eğitim için Süleymaniye Medresesi'ne gelen Ali Rıza Efendi, burada sabahtan ikindiye kadar talebe-i ulûm ile birlikte derslere devam etmiş ve 1875 yılında icazetname alarak eğitimini tamamlamıştır.

Ali Rıza Efendi'nin ilk görev yeri, Sultan I. Abdülhamid tarafından inşa ettirilen bir medrese olmuştur. Bu medresede önce 30 kuruş maaşla Kur'ân-ı Kerîm dersleri vermekle görevlendirilmiş, daha sonra ise 50 kuruş maaşla Buhârî-i Şerîf okutmakla vazifelendirilmiştir.

Ali Rıza Efendi, Şeyhülislâm Saadettin Efendi döneminde (1858–1863) Beyazıt Medresesi'nde yapılan imtihanlara katılarak 1863 yılında mülâzemetle göreve başlamıştır. Daha sonra Ramazan-ı Şerif ayında düzenlenen huzur derslerine katılmış ve bu derslerde Kur'ân-ı Kerîm tilavetinde bulunmuştur. Bu sürecin ardından Fetvahane Dairesi'ne tayin edilmiş; 10 Eylül 1872 tarihinde Fetvahane Pusula Odası'nda görevlendirilmiştir. 2 Eylül 1875'te Fetva Odası'nda mülâzemet görevine devam etmiş, 14 Ağustos 1877 tarihinde ise kendisine 680 kuruş mülâzemet maaşı bağlanmıştır.

Bu maaş, 2 Ağustos 1878 tarihinde müsevvitlik maaşı olarak 760 kuruşa yükseltilmiştir. Ancak 18 Aralık 1887 tarihinde maaşında 500 kuruşluk bir kesinti yapılmış ve kendisi 200 kuruş maaşla İlâmât Odası memuriyetine tayin edilmiştir. Son olarak, 25 Temmuz 1893 tarihinde görevinden istifa etmiştir(*MŞH.SAİD, 5/13*).

Mehmed Arif Efendi: Mehmed Arif Efendi'nin arşiv dosyasında baba adına ve doğum tarihine dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak, vefatından sonra düzenlenen görev ve maaş cetvelinde, Ocak 1863 tarihinde henüz 20 yaşını doldurmadan Mekteb-i Nüvvâb'a intisap ettiği ve 16 Ocak 1864 tarihinde burada göreve başladığı belirtilmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda, Mehmed Arif Efendi'nin 1843 yılından önce doğmuş olma ihtimali bulunmaktadır.

Mehmed Arif Efendi, 1870 yılında 4000 kuruş maaşla Hersek nâibliğine tayin edilmiştir. Takip eden yıllarda aynı görevde maaşı sırasıyla 3800 ve 3610 kuruş olarak ödenmiştir. Ardından 1120 kuruş maaşla Lapseki, 1250 kuruşla Bilecik, 5000 kuruşla Karahisar-ı Sâhip nâibliklerinde bulunmuştur. Karahisar'daki görevi süresince maaşı zaman zaman 4250 ve 3500 kuruş olarak değişmiştir. 29 Mayıs 1881 tarihinde 3000 kuruş maaşla Teke nâibliğine atanmıştır. Bu süreçte, 16 Nisan 1885 tarihinde bir yıllığına Filipe Mevleviyeti'ne de nâil olmuştur. Daha sonra sırasıyla 3000 kuruş maaşla Canik, Muğla ve Kayseri; 1750 kuruş maaşla Beypazarı; 4000 kuruş maaşla Adana ve son olarak 16 Ocak 1896 tarihinde yine 4000 kuruş maaşla Kastamonu nâibliğine tayin edilmiştir. 28 Aralık 1905 tarihinde Kastamonu'daki görevinden emekli olmuş ve kısa bir süre sonra, 17 Ocak 1906 tarihinde vefat etmiştir(*MŞH.SAİD, 181/11*; Albayrak).

Ahmed Tevfik Efendi: Ahmed Tevfik Efendi, 1846 yılında Alâiye'de doğmuştur. Babası Ahmed Arif Efendi'dir. Ailesi, Alâiye eşrafından olup Sarıgazizadeler olarak tanınmaktadır. Ahmed Arif Efendi, 1844 yılından önce Anamur Kazası'nda naiplik yapmış, ardından yaklaşık 30-35 yıl boyunca Alâiye Meclis-i İdaresi'nde aza olarak görev almıştır.

Ahmed Tevfik Efendi, Alâiye Sıbyan Mektebi ve Rüştiyesi'nde Arapça, Farsça, Matematik ve Coğrafya gibi dersler alarak eğitim görmüş, 9 Mart

1866 tarihinde şahadetname almıştır. Ardından İstanbul'a giderek Süleymaniye'de Salis Medresesi'nde ulûm-ı âliye ve ulûm-ı eliye tahsil etmiştir. Bu süreçte, Alâiyeli Dersiam Ali Rıza Efendi'nin ders halkasına da katılmıştır. Aynı dönemde Mekteb-i Mahrec'e bir yıl devam etmiş ve 11 Aralık 1866'da buradan da şahadetname almıştır. Daha sonra Mekteb-i Mülkiye'ye devam ederek 27 Kasım 1869 tarihinde mezun olmuştur. 29 Haziran 1873'te ise bazı dersleri tamamlayarak iki ayrı kıta şahadetname daha elde etmiştir. Arapça ve Farsçayı hem okuyup hem de yazabilmektedir. Son olarak, 30 Mayıs 1881 tarihinde Mekteb-i Nüvvab'ı bitirmiştir.

Ahmed Tevfik Efendi, 21 Ocak 1872 tarihinde Beylerbeyi Rüştiyesi'nde Hesap, Coğrafya ve Medeni Malumat dersleri vermek üzere göreve başlamıştır. 7 Mayıs 1873'te Zeyrek Rüştiyesi'ne, 3 Haziran 1873'te ise Feyziye Rüştiyesi'ne nakledilmiştir. 17 Mart 1876 tarihinde Feyziye Rüştiyesi'nden Kaptan Paşa Rüştiyesi'ne tayin edilmiştir. Bu görevinde 500 kuruş maaş almış, ayrıca 323 kuruş tutarında ruûs maaşından da yararlanmıştır.

Ahmed Tevfik Efendi, Bolu'da niyabet görevi sırasında, yetimlere ait bir haneyi mefruşatıyla birlikte kullandığı gerekçesiyle, yetimlerin vasileri Hacı Said ve Emine tarafından şikâyet edilmiştir. Yapılan şikâyet üzerine söz konusu haneyi boşaltmış, ancak evin içerisindeki eşyalara 200 lira ile bahçedeki ağaçlara zarar verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, tamir etmek üzere aldığı bazı eşyaları da iade etmemiştir (*MŞH.SAİD, 141/20*).

Ahmed Tevfik Efendi'nin mesleki hayatı iki ana evreye ayrılmaktadır. İlk evre muallimlik (1872–1892), ikinci evre ise kadılık ve naiplik (1893–1912) evresidir. Bu iki evre arasında 1891 yılında İstanbul'dan memleketi olan Alanya'ya bir ay izinli gelerek dostlarını ve akrabalarını ziyaret etmiştir. Eğitimden yargıya uzanan kariyeri yaklaşık 40 yıl sürmüştür.

Tablo 1: Hafız Mehmed Sadık Efendi'nin Görev Yerleri ve Maaş Durumu

Görev Yeri	Görev Süresi		Aldığı Ücretler (Kuruş)				
		Toplam Maaş (Kuruş)	Beylerbeyi	Zeyrek	Riyaziye	Coğrafya	Medeni Malumiye
Beylerbeyi Riyaziye Muallimlği	22 Ocak 1872 17 Nisan 1873	195					
Beylerbeyi Zeyrek Riyaziye Muallimliği	18 Nisan 1873 2 Mayıs 1873	350	195	155			
Beylerbeyi Zeyrek Riyaziye Muallimliği	3 Mayıs 1873 1 Haziran 1873	195	195				
Beylerbeyi Riyaziye Muallimlği	3 Mayıs 1873 30 Mart 1875						
Kapudanpaşa Rüşdiyesi Riyaziye Muallimliği	31 Mart 1875 15 Mart 1877	195					
Kapudanpaşa Rüşdiyesi Riyaziye ve Coğrafya Muallimliği	15 Mart 1877 21 Mart 1879	375			195	180	
Kapudanpaşa Rüşdiyesi Riyaziye ve Coğrafya Muallimliği	22 Mart 1879 13 Ağustos 1879	425			195	180	50
Kapudanpaşa Rüşdiyesi Riyaziye ve Coğrafya Muallimliği	13 Ağustos 1879 11 Mart 1880	420			195	180	45
Kapudanpaşa Rüşdiyesi Riyaziye ve Coğrafya Muallimliği	12 Mart 1880 13 Mart 1880	456			195	180	81
Kapudanpaşa Rüşdiyesi Riyaziye ve Coğrafya Muallimliği	13 Mart 1880 13 Ağustos 1880	364			156	144	64
Kapudanpaşa Rüşdiyesi Riyaziye ve Coğrafya Muallimliği	13 Eylül 1880 13 Ocak 1881	362			156	144	62
Kapudanpaşa Rüşdiyesi Riyaziye ve Coğrafya Muallimliği	13 Şubat 1881 29 Eylül 1881	393			156	144	93

Eyyüp Rüşdiyesi Muallimliği	30 Eylül 1881 2 Nisan 1882	249			156		93
Eyyüp Rüştiyesi Coğrafya ve Kapudanpaşa Coğrafya Muallimliği	3 Nisan 1882 13 Mayıs 1882	419			170	156	93
Eyyüp Rüştiyesi Coğrafya ve Kapudanpaşa Coğrafya Muallimliği	13 Haziran 1882 29 Ekim 1882	521			170	156	115
Eyyüp Rüştiyesi Coğrafya ve Kapudanpaşa Coğrafya Muallimliği	30 Ekim 1882 23 Şubat 1885	538,5			170	156	212,5
Eyyüp Rüştiyesi Coğrafya ve Kapudanpaşa Coğrafya Muallimliği	13 Mart 1885 13 Nisan 1887	569			170	156	243
Eyyüp Rüştiyesi Coğrafya ve Kapudanpaşa Coğrafya Muallimliği	13 Aralık1887 13 Şubat 1890	599			170	156	273
Eyyüp Rüştiyesi Coğrafya ve Kapudanpaşa Coğrafya Muallimliği	13 Mart 1890 13 Kasım 1891	649			170	156	323
Cibali Mektebi Muallimliği	13 Aralık 1891 13 Nisan 1892	649			326		323
Ruus Maaşı	18 Nisan 1892 16 Nisan 1893	323					323
Bolu Naibi	17 Nisan 1893 25 Nisan 1895	2500					
Ruus Maaşı	26 Nisan 1895 28 Kasım 1898	315					
Hama Naibi	29 Aralık 1898 6 Eylül 1900	2025					
Ruus Maaşı	7 Eylül 1900 3 Mart 1904	315					
Serfice Maaşı	4 Mart 1904 21 Ağustos 1905	2250					
Galata Kadısı	22 Ağustos 1905 14 Kasım 1906	1500					
Galata Kadısı	14 Şubat 1907 11 Eylül 1908	1500					
Mafli? Naibi	14 Ağustos 1908 14 Ağustos 1909	2500					

	14 Aralık 1909 18 Aralık 1909	4000					
	14 Aralık 1910 17 Ağustos 1911	4000					
Merkez Vilayeti	18 Eylül 1912 19 Haziran 1912	5000					
	20 Haziran 1912 Tekaüd	5000					

Hasan Hüsnü Efendi: Hasan Hüsnü Efendi, 12 Haziran 1848 tarihinde Alâiye'nin Kalaaltı Mahallesi'nde doğmuştur. Alâiye Ahmediye müderrislerinden Reyhanzade Mustafa Şifa Efendi'nin oğludur. Orta boylu, buğday tenli ve ela gözlü olan Hasan Hüsnü Efendi, Arapça ve Farsça dillerine vakıftır.

Hasan Hüsnü Efendi, ilk öğrenimini kendi mahallesindeki sıbyan mektebinde tamamlamış, ardından Ahmediye Medresesi'nde babasından Sarf ve Nahiv dersleri almıştır. Eğitimine Konya'da devam etmiş, 1866 yılında Kahire'ye giderek el-Ezher Medresesi'nde altı yıl süren bir tahsil görmüştür. Eğitiminin ardından Konya'ya dönmüş ve 11 Eylül 1872 tarihinde, yıllık 100 kuruş vakfiye maaşıyla Kırk Medresesi müderrisliğine atanmıştır.

Hasan Hüsnü Efendi, sicil dosyasına kendi el yazısıyla kaleme aldığı biyografisinde, babası müderris olmasına rağmen onu "memurinden" saymamıştır. Bu ifade, müderrisliğin dini bir görev olarak görülüp devlet memurluğundan ayrı değerlendirildiğini göstermektedir. Hasan Hüsnü Efendi, 2 Ağustos 1876 tarihinde Alâiye Müftülüğü fetvahanesine atanmış, ardından 29 yaşında iken maaşsız olarak Alâiye Müftülüğü'ne tayin edilmiştir. 12 Nisan 1880 tarihinde ise uhdesine Bursa Hariç Müderrisliği tevcih edilmiş ve bu görevini 18 Haziran 1900 tarihine kadar sürdürmüştür(*MŞH.SAİD, 233/25*; Albayrak). 14 Ocak 1910 yılına kadar fahri olarak, yani maaşsız bir şekilde Alanya Müftülüğü görevine devam etmiş; 15 Ocak 1910 tarihinde kendisine 400 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Bu görevini, vefat ettiği 17 Eylül 1917 tarihine kadar aynı maaşla sürdürmüştür. Hasan Hüsnü Efendi, 30 yılı aşkın bir süre boyunca din hizmetinde bulunmuştur.

Alâiye Kaymakamlığı tarafından hazırlanan bir raporda, Hasan Hüsnü Efendi'nin görevine bağlılığı vurgulanmış ve halkın onun hizmetlerinden memnuniyet duyduğu belirtilmiştir.

Mehmet Sabit Efendi: Mehmet Sabit Efendi, daha önce Antalya naipliği yapmış olan Osman Efendi'nin oğludur ve 1855 yılında Alâiye'de doğmuştur. İlk öğreniminin ardından İstanbul'a gelerek, Dar-ı Şura müftüsü olarak tanınan Ankaralı Mehmed Emin Efendi'nin ders halkasına katılmış ve 1871 yılında icazet almıştır.

1876 yılında Fatih Camii'nde ders vermeye başlamış; bu görevinde iken ruûs maaşına ek olarak 628 kuruş maaş almıştır. Görevine başladıktan 17 yıl sonra kendi talebelerine icazet vermeye hak kazanmıştır. Bir dönem Mekteb-i Tıbbiyye ve Harbiye'de Fıkıh ve Kudûrî muallimi olarak 1000 kuruş maaşla ders vermiştir.

1902 yılı aralık ayındaki Ramazan ayında huzur derslerine muhatap olarak tayin edilmiş, ancak 1904 yılında Kastamonu'ya sürülmesi üzerine huzur derslerine katılamamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte 1909 yılında tekrar İstanbul'a dönmüş ve hem Fatih dersiamlığına hem de huzur derslerine devam etmiştir.

1914 yılında mahreç payesi ile taltif edilmiş ve bu tarihten itibaren huzur derslerinden ayrılmıştır. Kendisine dördüncü rütbeden Mecidiye ve Osmanlı nişanları verilmiştir. Mehmet Sabit Efendi, 21 Ağustos 1917 tarihinde vefat etmiştir (*MŞH.SAID, 216/7*; Albayrak).

Mehmet Sadık Efendi: Mehmet Sadık Efendi, 1858 yılında Alâiye'de doğmuştur. Babası, müderrislik görevinde bulunan Ali Rıza Efendi'dir. Uzun boylu, ela gözlü ve kara sakallı olarak tasvir edilmektedir.

İlk dini eğitimini memleketinde aldıktan sonra İstanbul'a gitmiş; burada Küçükpazar ve Büyük Ayasofya mekteplerinde tahsilini tamamlamış, ardından hafızlığını ikmal etmiştir. Hafızlığını tamamladıktan sonra, Süleymaniye dersiamlarından hemşehrisi Ahmed Tevfik Efendi'den ulûm-ı âliye ve ulûm-ı eliye dersleri alarak icazet almıştır.

22 Mart 1891 tarihinde Mekteb-i Nüvvab'dan dördüncü sınıf niyabet ehliyetnamesiyle mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından Cebel (Rupçoz/Gümülcine), Ermenek, İskenderun, Florina, Ahi Çelebi (Gümülcine) ve Derne kazalarında toplam 157 ay naiplik görevinde bulunmuştur. Bu uzun hizmet süresine istinaden, 9 Ağustos 1908 tarihinde Meşihat'a dilekçe sunarak terfi talebinde bulunmuştur. Sadık Efendi Eylül 1917 yılında vefat etmiştir(Albayrak).

Mehmet Sadık Efendi, 3 Kasım 1915 tarihinde Yafa Naipliği görevinden azledilmiş ve kendisine 583 kuruş maaş bağlanmıştır. Azledilmesinin nedeni, yedi yıl önce Bafra Naipliği sırasında 819.160 kuruş tutarındaki Emvâl-i Eytam (yetim malları) parasını %6 nema (getiri) ile işleme tabi tutması nedeniyle kanuna aykırı hareket ettiğinin tespit edilmesidir. Bu durum üzerine hakkında müfettiş görevlendirilmiş, Canik Kadılığı tarafından yargılanmış ve hakkında "lüzumu muhakeme" kararı verilmiştir.

Azlinin ardından Mehmet Sadık Efendi, ailesiyle birlikte yaklaşık 380 saat (yaklaşık 15 gün) süren son derece zorlu bir yolculukla İstanbul'a ulaşmış ve burada bir buçuk yıl boyunca sefalet içinde yaşamıştır. Bu süreçte, yargılandığı mahkemenin verdiği "lüzumu muhakeme" kararına karşı Şûrâ-yı Devlet'in verdiği "men-i muhakeme" (yargılanmaya gerek olmadığı) kararının bir an önce uygulanmasını talep etmiştir(*MŞH.SAİD, 104/11-13*).

Yafa'dan ayrılırken, Yafa eşrafı ve tüccarları arasında yer alan bazı kimseler, Mehmet Sadık Efendi'nin görev süresince halkla iyi ilişkiler kurduğunu ve halkın kendisinden memnun kaldığını belirten bir dilekçeyi, tüccar odası başkanının da imzasıyla birlikte Meşihat makamına sunmuşlardır (*MŞH. SAİD, 104/11-7*).

Tablo 2: Hafız Mehmed Sadık Efendi'nin Görev Yerleri ve Maaş Durumu

Görev Yeri	Görev Süresi	Maaş (Kuruş)
Cebel [Gümülcine Sancağı]	3 Aralık 1891 – 10 Kasım 1893	1250
Ermenek	5 Temmuz 1894 – 12 Haziran 1896	1250
İskenderun	3 Mayıs 1897 – 7 Ekim 1899	1250
Derne	27 Ağustos 1900 – 13 Ağustos 1903	1250
Florina [Selanik Vilayeti]	14 Ağustos 1903 – 12 Şubat 1906	1300
Ahi Çelebi [Gümülcine]	14 Şubat 1906 – 14 Ağustos 1908	1400
Bafra	14 Kasım 1908 – 24 Ekim 1911	1125-1250
Yafa	1 Kasım 1911 – 3 Kasım 1915	1750

Ali Rıza Efendi: Ali Rıza Efendi, Alâiye'nin yerlilerinden keten ticaretiyle uğraşan Kemaloğlu Mehmed Şükrü Efendi'nin oğludur. 22 Ekim 1858 tarihinde Alâiye'nin Kapı Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir.

İlk öğrenimini memleketinde tamamlamış, rüştiyeye devam ederek *aliyyü'l-âlâ* derecesiyle mezun olmuştur. 25 Ağustos 1873 tarihinde Konya'ya giderek ağabeyi Mustafa Fevzi Efendi'den üç yıl boyunca ilim tahsil etmiş, ardından Alâiye'ye dönmüştür. Burada da yine ağabeyinden Andızlı ve Tevfikiye medreselerinde tefsir ve hadis dersleri almıştır. 17 Mart 1890 tarihinde, 32 yaşındayken ağabeyinden icazetname almıştır.

İcazetini aldıktan sonra ağabeyiyle birlikte adı geçen medreselerde ders vermeye başlamıştır. Kardeşinin vefatından sonra, 8 Ocak 1903 tarihinde Alâiye Medresesi'nde müderrislik görevine başlamış; bu görevi 4 Temmuz 1911 tarihinde resmiyet kazanmıştır (Albayrak).

Tevfikiye Medresesi'nin 200 kuruş maaşlı bir eğitim kurumu olduğu anlaşılmaktadır. Teke Mutasarrıflığı'na yazılan bir belgede, bu medreseye iki yıl boyunca müderris ataması yapılmadığı belirtilmekte ve bir müderrisin görevlendirilmesi talep edilmektedir (*MŞH.SAİD, 184/28*).

İbrahim Hilmi Efendi: İbrahim Hilmi Efendi, Hüseyin Efendi'nin oğlu olup yaklaşık 1863 veya 1864 yılında Alâiye'de dünyaya gelmiştir. Memuriyet hayatına 14 Ağustos 1876 tarihinde başlamıştır. Görev hayatı boyunca Eylül 1881'de Denizli, Ekim 1888'de Nablus, Aralık 1894'te ise Maraş'ta naiplik görevlerinde bulunmuştur.

Denizli ve Nablus'taki görevlerinde 2000 kuruş, Maraş'ta ise önce 2500, ardından 2250 kuruş maaş almıştır. 25 Ocak 1902 tarihinde, üçüncü sınıf naip unvanına sahipken vefat etmiştir. Maaş cetvelinde ölüm yaşı 37 olarak kaydedilmiş, memuriyete başlama tarihi ise 1876 olarak belirtilmiştir. Bu bilgilere göre, İbrahim Hilmi Efendi'nin 11-12 yaşlarında memuriyete başladığı anlaşılmaktadır ((*MŞH.SAİD, 129/9*; Albayrak).

Mahmud Hıfzı Efendi: Mahmud Hıfzı Efendi, 1866 yılında Alâiye'de dünyaya gelmiştir. Babası, "Mustafa Hocazadeler" olarak tanınan Mehmed Said Efendi'dir. Babası, Sivas vilayetine bağlı Koçkiri (Zara) kazasında memuriyet görevindeyken vefat etmiştir.

Mahmud Hıfzı Efendi ilk tahsilini Birecik kazasında yapmış ve burada *Mukaddemât-ı Ulûm*'u okumuştur. 1887 yılı ortalarında İstanbul'a gelmiş, Papazoğlu Ahmed Paşa Medresesi'nde Fatih dersiamlarından el-Hacı İbrahim Hakkı Efendi'nin ders halkasına katılmıştır. 1895 yılında bu ders

halkasından icazet almıştır. Arapça ve Farsça dillerini bilmektedir. Yedi yıl boyunca Fatih Camii'nde sabah ve ikindi derslerine devam etmiştir.

1902 yılında Ders Vekâleti'nden ders vermeye yetkili olduğuna dair mazbatasını almış, 6 Ocak 1904 tarihinde Fatih Camii'ndeki eğitimini tamamlamış ve 1905 yılında dersiam olarak göreve başlamıştır. 7 Temmuz 1905 tarihinden itibaren 95 kuruş maaşla göreve başlamış; 2 Ocak 1908'de maaşı 99 kuruş 30 para, 5 Ocak 1909'da ise 44 kuruş 30 para zamla birlikte 239 kuruş 20 paraya yükseltilmiştir. Mayıs 1908'de İbtida-i Hâric müderrisliğine atanmış; maaşı 18 Ağustos 1909 tarihinden itibaren 500 kuruşa çıkarılmıştır. 14 Mart 1913 tarihinde ise maaşına 100 kuruş daha zam yapılmıştır.

Görevini sürdürdüğü sırada vefat eden Mahmud Hıfzı Efendi'nin hizmet süresi dikkate alınarak varislerine 1800 kuruş tutarında ikramiye verilmesi kararlaştırılmıştır. 9 Aralık 1914 tarihinde vefat etmiştir(*MŞH.SAİD, 70/16*; Albayrak).

Mustafa Arif Efendi: Mustafa Arif Efendi, ulemadan Tarmanzade Mehmed Efendi'nin oğlu olup, 27 Mart 1873 tarihinde Alâiye'nin Hisariçi Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Orta boylu, ela gözlü ve buğday tenli bir kişiliğe sahiptir.

İlk öğrenimini doğduğu mahallede tamamladıktan sonra Tevfikiye Medresesi'ne girmiş ve 19 Mart 1906 tarihinde buradan icazet almıştır. Bir süre Dere Türbe köyünde imamlık görevinde bulunmuştur. Alâiye Müftüsü Hasan Efendi'nin vefatının ardından, Nisan 1918 tarihinde mahalli ulema ve idare meclisi üyelerinin katılımıyla yapılan seçimde 31 oy alarak Alâiye Müftülüğü görevine seçilmiştir (Albayrak). Seçime katılan diğer adaylardan Kemalzade Ali Rıza Efendi ikinci, Müftüzade Ahmed Kuddisi Efendi ise üçüncü sırada yer almıştır (*MŞH.SAİD, 235/2*).

2. ALÂİYE DOĞUMLU MEŞİHAT PERSONELİNİN EĞİTİM, EKONOMİK VE SOSYAL DURUMLARI

Osmanlı Meşihat makamına bağlı Alâiye Meşihatında görev yapmış ve sicil dosyası bulunan, Alâiye doğumlu on üç personelin tamamı, sıbyan ve ibtidâî mekteplerinden sonra eğitimlerine genellikle bir üst kademe olan medreselerde devam etmişlerdir.

Memurların göreve başlama yaşları birbirinden farklılık göstermektedir. Osmanlı bürokrasisinde memuriyetin temel şartlarından biri, Osmanlı Türkçesiyle yazılı ifade yeteneğine sahip olmaktı. Alâiye doğumlu meşihat personelinin hemen hemen tamamı bu şartı yerine getirmiştir. Bu memurların tümü Osmanlı Türkçesiyle yazabilme (kitabet) becerisine sahipti. Aldıkları eğitim ve görev yönelimleri doğrultusunda, Arapça ilimlerden Sarf, Nahiv ve Feraiz gibi dersleri; Emsile, Bina, Avamil, Maksud, İzhar, Mantık, İsa Goci, Molla Cami gibi temel metinler üzerinden öğrenmişlerdir. Bu bağlamda, Arapçayı akıcı bir şekilde konuşamasalar dahi, yazılı metinleri rahatlıkla tercüme edebilecek ve anlamlandırabilecek yeterliliğe sahiptiler. Nitekim medresede yetişen birçok alim, eserlerini doğrudan Arapça kaleme almıştır (İpşirli 327).

Alâiye doğumlu meşihat personelinin ekonomik durumunu değerlendirebilmek için, XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı Devleti'ndeki genel geçim standartlarıyla bir kıyaslama yapmak gerekmektedir. Bu konuda elimizdeki en somut veriler, dönemin aylık işçi ücretlerine ilişkindir. Örneğin, 1870'lerin başında bir işçinin ortalama aylık ücreti yaklaşık 250 kuruş iken, 1908 yılına gelindiğinde bu miktar 350 kuruş civarına yükselmiştir (Findley 345). Nitekim 1911 yılında vilayet maarif müdürlüğü tarafından Maarif Nezaretine sunulan bir arzda, Ortahisar kazasındaki gayr-i Müslim bir ibtidâî mektep mualliminin maaşı 150 kuruş olarak bildirilmiştir (*BOA, MF. HUS, 12/94*). 1914 yılına ait belgelerde ise, orta düzeyde bir memur için öngörülen aylık bütçe 235,25 kuruş olarak hesaplanmıştır. Ancak bu bütçeye tütün, ulaşım ve konaklama giderleri dahil edilmemiştir. Aynı yıllarda İstanbul Ticaret Odası tarafından hazırlanan bir raporda, orta halli bir ailenin geçim standardı 945 kuruş olarak belirlenmiş; bu rakama 150 kuruşluk kira bedeli dahil edilmiş, tütün ve ulaşım masrafları yine hariç tutulmuştur. Öte yandan, Düyun-ı Umumiye'ye bağlı bir yetkili, 1906 yılında taşrada görev yapan bir memurun geçimini sağlayabilmesi için maaşının en az 400 kuruş olması gerektiğini ifade etmiştir. 1902 yılına ait bir başka kayıtta ise, emekli bir Osmanlı memurunun ayda 5 lira, yani 540 kuruş ile geçinebileceği belirtilmiştir (Findley 347-49; Özkan 645).

Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında memurların ortalama geçim standardı yaklaşık 1.000 kuruş civarındaydı. 1912 yılında hazırlanan bir raporda, Hariciye Nezareti'nin nitelikli memurlar istihdam edebilmesi için maaşların en az 1.500 ila 2.000 kuruş arasında olması gerektiği vurgulanmıştır. Öte yandan, başka

bir kurumun genel müdürü ise, emrindeki personelin maaş skalasının 800–1.000, 1.000–1.200, 1.200–1.500 ve 1.500–2.500 kuruş aralığında düzenlenmesini savunmaktadır (Findley 448).

Antalya Müftüsü Ahmet Hamdi Bey'in sicil dosyasında yer alan 22 Temmuz 1914 tarihli bir belgede, dönemin bazı dinî ve idari görevlilerine ödenen maaşlar detaylı şekilde belirtilmiştir. Buna göre; kadı 1.400, eytam müdürü 750, müftü 700, başkâtip 600, nahiye naibi 500, ikinci kâtip ve mukayyid 300, müderris 250, muhzır 150 ve odacı 100 kuruş maaş almaktadır (*MŞH.SAİD, 184/4-4, Dosya No: 2636*). Benzer şekilde, Alâiye Tevfikiye müderrisi Kemalzade Ali Şükrü Efendi'nin sicil dosyasında bulunan ve Alâiye Meşihat Dairesi'nde tutulan 19 Eylül 1916 tarihli bir başka belgede ise; Alâiye kadısının 1.500, müftünün 400, başkâtibin 400, ikinci kâtibin 300, müderrisin 200 ve muhzırın 150 kuruş maaş aldığı kayıt altına alınmıştır(*MŞH.SAİD, 184/28*).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Alâiye doğumlu olup Bâb-ı Meşîhat'ta görev yapmış on üç memur tespit edilmiştir. Bu kişiler, Osmanlı coğrafyasında farklı görevlerde bulunmuşlardır. Sicil kayıtları, söz konusu memurların aile yapıları, eğitim geçmişleri, maaş durumları ve devlete sundukları hizmetler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu kayıtlar, özellikle Alâiye'nin yerel tarihi ve aile araştırmalarıyla ilgilenen araştırmacılar için değerli birer birincil kaynak niteliğindedir.

Memurların görev yaptığı meslekler ve aldıkları maaşlar incelendiğinde, sadece Alâiye değil, aynı zamanda bu memurların istihdam edildiği diğer bölgelerin sosyal ve ekonomik yapılarıyla ilgili dönemsel geçim koşulları hakkında da fikir edinmek mümkündür. Ayrıca, sicil kayıtlarında yer alan aile ve soy kütüğü bilgileri, memurların sosyal çevreleri ve toplumsal statüleri hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır. Bazı sicillerde memurların boyu, göz, saç ve sakal rengi gibi fiziksel özelliklerine dair bilgiler de yer almakta; bu veriler, dönemin bireysel görünümleri hakkında kısmi de olsa bir perspektif sunmaktadır. İncelenen belgelerden anlaşıldığı üzere, Alâiye doğumlu memurların tamamı ilköğrenimlerini tamamladıktan sonra bir üst eğitim kurumuna devam etmiş, önemli bir kısmı yükseköğrenim almış ve neredeyse tamamı medrese eğitimi görmüştür.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, MF. HUS, 12/94.

MŞH.SAID, 5/13; *62/17*; *70/16*; *73/9*; *93/11*; *104/11-7*; *129/9*; *141/20*; *181/11*; *184/4, 28; 216/7*; *230/7; 233/25*; *235/2*.

Diğer Kaynaklar

Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması*. Medrese Yayınevi, 2024.

Çetin, Atilla. "Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma". *Vakıflar Dergisi*, sy 29, 2005, ss. 87-104.

Ebul'ula, Mardin. *Huzur Dersleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.

Findley, Carter V. *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. Çeviren Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, 2020.

İpşirli, Mehmet. *Osmanlı İlmiyesi (Ciltli)*. Kronik Kitap, 2021.

Özkan, Selim Hilmi. "Bâb-ı Meşihat Ulema Sicil Dosyalarına Göre Osmanlının Son Döneminde Görev Yapmış İzmir Doğumlu Ulema". *Şehir Kültür Medeniyet Çaka Bey'den Günümüze İzmir*, c. 2, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, 2022, ss. 643-62.

Sarıyıldız, Gülden. *Sicill-i Ahval Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*. Derin Yayınları, 2004.

Yıldız, Esra. *Meşihat Arşivi Belgelerine Göre Şeyhülislamlığın Bürokratik Yapısı*. İlahiyat, 2022.

Zerdeci, Hümeyra. *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*. Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.